

פסקי תשובות אורח חיים סימן רלג אות ח

ח. בענין זמן בין השמשות וצאה"כ דהגאונים ודרינו תם

שם: ובדיעבד יוכל לסמוך על דעת המקילים להתפלל אחר שקיעה עד רבע שעה קודם צאת הכוכבים וכו'. ודברים אלו תואמים לפי חישוב בין השמשות עפ"י שיטת רבינו תם שמשקיעה ראשונה (שנתכסה גלגל החמה מעינינו) עדיין יש שיעור זמן של ג' מילין ורביע (58.5 דקות), עפ"י חישוב⁴⁵ שיעור מיל (18 דקות) עד לשקיעה שניה (סוף שקיעת האור), שאז מתחיל זמן⁴⁶ בין השמשות שנמשך ג' רבעי מיל (13.5 דקות) עד לצאת הכוכבים ועפ"י כתב המשנ"ב שאף בדיעבד כשסומך על המקילים להתפלל אחר השקיעה הראשונה לכל הפחות יהיה לפני זמן דבין השמשות עפ"י שיטת רבינו תם, והוא עפ"י מה שהיה נהוג בזמנו ברוב מדינות אירופא⁴⁷ לנהוג כר"ת. אמנם עפ"י שיטת הגאונים שאין לנו שקיעה ראשונה ושקיעה שניה, אלא מיד עם שקיעת גלגל החמה מתחיל זמן בין השמשות הנמשך ג' רבעי מיל (13.5 דקות) ואח"כ מגיע זמן צאת הכוכבים, אין מקום לדברי המשנ"ב. אמנם, כבר כתבנו לעיל (אות ו') שרבים מגדולי הדורות הקילו להתפלל מנחה (שהיא מדרבנן) אף בזמן בין השמשות דר"ת, וכל שכן בזמן בין השמשות דהגאונים, שלשיטת ר"ת עדיין יום הוא. ולכן, אף במקומותינו בארץ ישראל⁴⁸ שהמנהג הפשוט זה עידן ועידנים בין בקרב האשכנזים ובין בקרב הספרדים לנהוג כשיטת הגאונים, נהגו⁴⁹ להקל (עכ"פ בדיעבד למי שאיחר להתפלל לפני השקיעה) להתפלל מנחה בזמן בין השמשות דהגאונים,

⁴⁵. עפ"י פסיקת השו"ע סי' תנ"ט סעי' ב', וכן נקטינן למעשה עפ"י גדולי האחרונים.

⁴⁶. ואף על פי שכבר ירד האור לגמרי ונראים הכוכבים, מ"מ עדיין ספק לנו אם הכוכבים שנראים המה כוכבים בינונים שבהם נקבע הלילה עפ"י חז"ל או שמא כוכבים גדולים הם, עיין תוס' שבת (ל"ה א) ד"ה תרי, ופסחים (ב א) ד"ה והא, ומגילה (כ"ב ב) ד"ה והא, ושאר הראשונים שם. ⁴⁷. שכן היה המנהג הנפוץ עד לזמני הרב בעל התניא והגר"א ז"ל עפ"י פסק השו"ע סי' רס"א סעי' ב' ועוד מקומות ועפ"י רוב גדולי הפוסקים נושאי כלי הטור והשו"ע שסתמו כר"ת ואף להקל לענין זמן כניסת שבת וכדו' וכפי שכתב הב"ח (סי' רצ"א) "ומיהו כבר נהגו העולם להקל עפ"י פירוש ר"ת", עד שבאו שני המאורות הגדולים הנ"ל (שו"ת מהרש"ג ח"ב סי' ל"ד: "ויודע ששני הגאונים הללו היו חכמים מחוכמים בשאר החכמות ובחכמת התכונה, ואף שאר המחברים לא כתבו מזה, הוא בשביל שלא ידעו, אבל על הגאונים הללו ראוי לסמוך בשביל חכמתם בכל החכמות") וכתבו בספריהם דשיטת הגאונים עיקר (הגר"א בביאורו בס' רס"א סק"א וביו"ד סי' רס"ב סק"ט, והרב בסידורו סדר הכנסת שבת, ושניהם לטעם אחד נתכוונו כי דעת ר"ת הוא נגד החוש ומוכחשים מהמציאות וכו'), וגדולי הדורות מתקופתם ואילך חששו לשיטת הגאונים עכ"פ לחומרא (לענין שבת וזמן ברית מילה וכדו') זולת במקומות יחידים שעדיין החזיקו כשיטת ר"ת בין לקולא בין לחומרא (וכגון במחזורותיו של החת"ס ז"ל עפ"י וכפי שמעיד בספרו שו"ת חת"ס או"ח סי' פ' ובשו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' צ"א וסי' קמ"ח), אולם במשך מרוצת השנים הלך ונעלם מכללות הציבור אותן קהילות אשר החזיקו גם לקולא כרבינו תם, ורובם וככולן של קהילות הקודש בכל מקומות מושבותיהם חששו גם לשיטת הגאונים לחומרא, אמנם כאמור לעיל אות ו' לענין ענינים דרבנן וכגון תפילת מנחה עדיין החזיקו רבים מגדולי הדורות במנהג הקדום ולהקל כפי זמן רבינו תם וכפי שמעיד בשו"ת מנחת אלעזר ח"א סי' כ"ג ששמע מפי הגה"ק משינאווא ז"ל ששמע מרבו שר שלום מבעלזא ז"ל שאין בידיו אפשרות להכריע כר"ת או כהגאונים עד ביאת הגואל וצריכים להחמיר כשני הדעות, אמנם לענין תפילת מנחה נהג הגה"ק מבעלזא הנ"ל להתאחר ולהתפלל בבין השמשות דרבינו תם, עכתו"ד, והכרעת המשנ"ב בזה שאף למקילים להתפלל מנחה לאחר השקיעה יקפידו עכ"פ לא לאחר עד לזמן בין השמשות דרבינו תם.

⁴⁸. והנה, כבר נתחבטו בספרים במקור מנהג זה, כי לכאוי המחבר מרא דארעא קדישא הלא סתם בשלחנו הגדול (בס' רס"א סעי' ב') כרבינו תם, וכן חוזר על שיטה זו בכמה מקומות כשמציין עניני המצוות התלויות בזמן, וכבר האריך בזה החיד"א ז"ל בספרו ברכ"י סי' רס"א ליישב המנהג באר"י שנהוג לפסוק כהגאונים ומעיד "וכן נתפשט המנהג בעיר קדשינו ירושלים ת"ו וחברון ת"ו מזמן גדולי הדורות אשר לפנינו", וכן כתבו בפשיטות בפרי חדש (סי' תרע"ב סק"א), ואחרי מנהג זה נגררו גם קהילות האשכנזים אשר בארץ ישראל ובפרט לאחר תקופתם של הרב בעל התניא והגר"א ז"ל ששניהם הסכימו לדיעה אחת לפסוק כהגאונים (וכנ"ל הערה 47), וכן נהג לפסוק הגר"ש סלנט זצ"ל כהגאונים בין לקולא בין לחומרא (ס' נברשת ח"ב דף מ"ב, ואפילו לענין שבת ומילה) ואחריו הגר"מ טיקוצינסקי בלוחו וכל עורכי הלוחות בארץ ישראל, אלא שישנם חסידים ואנשי מעשה הנוהגים לעצמן להחמיר כרבינו תם עכ"פ במידי דאורייתא.

⁴⁹. וכמשנ"ת לעיל אות ו'.

והיינו עד י"ג דקות וחצי אחר השקיעה, ובשעת הדחק יוכל⁵⁰ לסמוך על כמה מגדולי הפוסקים⁵¹ אשר נקטו לחשב שיעור מיל 24 דקות, ולדבריהם משך זמן בין השמשות הוא 18 דקות מהשקיעה, ובצירוף שלדעת ר"ת עדיין לא הגיע זמן בין השמשות. אבל לאחר זמן זה אסור⁵² להתפלל מנחה (בארץ⁵³ ישראל) אלא למי שקבלה ברורה בידו מרביתו לנהוג כשיטת רבינו תם, וכל אורח חיינו מתנהלים עפ"י הנהגת רבותיו אלו, וגם אלו יקפידו להתפלל עוד לפני זמן דבין השמשות דרבינו תם, וכדברי המשנ"ב.

ולסיום הענין יש להדגיש כי השומע ציבור המתפללים מנחה בזמן שעפ"י מנהגו וקבלתו כבר אינו זמן מנחה, יכול⁵⁴ לענות אחריהם קדיש וקדושה וכו' כל שהוא בזמן שלפוסקים אחרים עדיין ניתן להתפלל (אפילו אם ההיתר הוא רק בשעת הדחק).

⁵⁰. וכ"כ בקצוה"ש סי' כ"ו סק"ה.

⁵¹. מג"א סי' תנ"ט סק"ג בשם מהרי"ל ושו"ע הרב שם סעי' י' ועוד כמה פוסקים, עיין שם כביה"ל (ד"ה הוי).

⁵². אלא יתפלל תפילת ערבית ב' שמו"ע אם היה שוגג או שוכח.

⁵³. דאילו בחו"ל מקובל אצל רבים עד היום הזה להקל כשיטת ר"ת עכ"פ במידי דרבנן, וכנ"ל הערה 47, וטעם החילוק בין ארץ ישראל לחו"ל כי מצרפים את המציאות הנראית לעין ובארץ ישראל ח"י דקות לאחר השקיעה כבר נראים כוכבים רבים, משא"כ בחו"ל שברוב ישוב היהודים במדינות הצפוניות באירופא ואמריקה וכדו' משך זמן משקיעת החמה עד לראיית הכוכבים הוא במשך חצי שעה עד שעה (עפ"י מקום המדינה ועונות השנה), וחכמי ישראל בדורות האחרונים התחשבו במציאות הנראית לעין, וכך נוהגים כהיום בכל הלוחות לחשב את זמן ד' מיל לענין עלות השחר וג' רבעי מיל (לגאונים, וד' מיל לר"ת) לענין צאה"כ עפ"י קביעת מצב השמש תחת האופק של ארץ ישראל בתקופת ניסן ותשרי, דהיינו שמועדים על פני כדור הארץ (עפ"י קוי מעלות שמחולק כדור הארץ) את מקום זריחת השמש 72 דקות לפני הזריחה שבארץ ישראל בימי ניסן ותשרי, וכן את מקום שקיעת השמש שלשת רבעי מיל (או ד' מיל - וכפי ר"ת) לאחר שקיעתה בארץ ישראל, ובימי ניסן ותשרי, ולפי מספר קוי מעלות אלו משערים בכל מקום ומקום בעולם ובכל עונות השנה לפני הנץ את זמן עלות השחר ולאחר השקיעה את זמן צאת הכוכבים, אף על פי שבערך זמן עפ"י השעון יש בכדור הארץ שינויים קיצוניים (עד לשעה ויותר) בין מקום למקום ובין עונות השנה עפ"י מהלך החמה על פני כדור הארץ, ובארץ ישראל בימי החורף והקיץ יש להוסיף לערך שתי דקות. וגם מדידה זו נתקבלה בידינו עפ"י הכרעת הרב (בסידורו שם) והגר"א (בביאורו לשו"ע שם), ואחריהם כל האחרונים (עיין ביה"ל סי' רס"א סעי' ב' ד"ה שהוא) ועורכי הלוחות, ודלא כהרמ"א הכא שכתב שכל מקום ששיעורו חכמים שעות הכוונה לשעות זמניות, ולפי אורך היום, דהא לענין הזמנים בין עלוה"ש לנץ ובין השקיעה לצאה"כ אין הדבר תלוי כלל באורך וקוצר היום, וגם בחורף יש מקומות שהזמן החולף בין השקיעה לצאת הכוכבים ארוך יותר מימי הקיץ, והדבר תלוי לפי המיקום הגיאוגרפי על פני כדור הארץ. ובקצוה"ש סי' כ"ו סק"ה שלפ"י הזמן שבין שקיעת החמה לצאת הכוכבים במדינות הצפוניות בימים השונים (ניסן ותשרי) הוא שיעור חצי שעה בקירוב, ובחורף ובקיץ מתארך השיעור (עד לארבעים דקות בקירוב), וע"ע שו"ת בית אבי ח"י סי' צ"ט ושו"ת אג"מ ח"ד סי' ס"ב לענין מדידת הזמן באמריקה. אמנם יש לציין כי אצל רבים מאלו הנוהגים כר"ת מקובל לחשב תמיד ובכל מקום שיעור 72 דקות שוות ולא עפ"י מדידת האופק. ולענין הזמנים בקוטב הצפוני ובדרומי ששם במשך מספר שבועות או חדשים (תלוי בקירבה לקוטב) בקיץ אין השמש יורדת אל מתחת לאופק ובחורף אינה עולה מעל האופק - עיין בתפארת ישראל על משניות ברכות סופ"א וספר הברית ח"א מאמר ד' פ"א ושו"ת רב פעלים ח"ב בסוד ישרים סי' ד' והגר"מ"ט בספרו בין השמשות עמ' נ"ד שכולם הסכימו שיש ליהודי הנמצא שם למנות עפ"י השעון כ"ד שעות שוות, ולפי זה דבר יום ביומו יתנהג לענין התפילות והצומות ושבית וימים טובים, ויתחיל למנות שעה ראשונה ד"ב שעות דיום עפ"י נקודת השמש כשהכי קרובה לצד מזרח, ובתוך ג' שעות יקרא ק"ש, ויתפלל שחרית תוך ד' שעות, ומנחה משש שעות ומחצה ותפילת ערבית לאחר י"ב שעות (ואף על פי שהשמש נראית באופק) וכן הלאה. והנה כידוע בענינים אלו רבו הספרים והקונטרסים עד למכביר, ואנו לא נתיימרנו להקיף ענין זה במסגרת מצומצמת זו אלא כתבנו בקצרה ממש בכדי להבין את עיקרי הדברים, ולענין מעשה לכל אחד ואחד יש ליצמד ללוחות (המקובלים עפ"י גדולי הפוסקים) המתפרסמים בכל מדינה ומדינה עיר ועיר.

⁵⁴. שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' צ"א, ועיי"ש שאם שומע חזרת הש"ץ לאחר צאה"כ עונה אחריהם קדושה וקדיש תתקבל, ובאשל אברהם בוטשאטש שבדיעבד אפשר לומר קדושה לאחר צאה"כ רק אם התחילו החזרה לפני כן, וע"ע לעיל סי' רל"ב הערה 18.